

Tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt vier maal per jaar

Uitgave

Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed
K.v.K. S 096029

Redactie

Ronald Peeters
Rob van Putten
Ton Wagemakers

Stukken voor de redactie te zenden
aan redactie-secretariaat
Montfortanenlaan 96,
5042 CX Tilburg.

Abonnementen

Jaarabonnement f 32,50
Losse nummers f 7,95
Abonneren door overmaking
van f 32,50 op de rekening van
de Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurgoed,
Schout Backstraat 8,
5037 MK Tilburg.

AMRO-bank rek.nr. 42.81.63.343,
gironummer bank 1091055
onder vermelding van
"abonnement 1984".

Omslagfoto:
Restauratie "Mommerscomplex"
Goirkestraat, januari 1984.

Foto's:
Coll. Gemeentelijke Archiefdienst
Tilburg (J. Brieffies: omslag, p. 4
en 6)
Nederlands Textielmuseum: p. 7

Druk: H. Gianotten b.v. Tilburg

Ten geleide

De derde aflevering van "Tilburg" staat deze keer in het teken van de restauratie van het zogenaamde Mommerscomplex aan de Goirkestraat ten behoeve van het Nederlands Textielmuseum. Het startsein tot deze restauratie werd op 10 november 1983 gegeven. In 1985 hoopt men klaar te zijn en zal de opening van het museum plaatsvinden. Het Nederlands Textielmuseum stelde voor dit tijdschrift een bijzonder fraaie folder ter beschikking, waarvoor onze hartelijke dank.

Ook Ton Wagemakers speelt met zijn, zo langzamerhand vaste rubriek "Textieltekens", in op een historisch detail van het Mommerscomplex.

Jacob H.S.M. Veen, specialist op het gebied van het Tilburgse openbaar vervoer, schrijft de geschiedenis van de welbekende stoomtrein naar Baarle-Nassau, het "Bels lijntje". Helaas blijkt deze museumstoomtrein gedoemd te verdwijnen.

Over drukker en uitgever Bartje Luijten heeft de archivaris van de Fraters, fr. Caesario Peters, enkele interessante details opgespoord. Een stukje persgeschiedenis, waarin ook Mgr. J. Zwijzen een rol speelt.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de restauratie-architecten van het Mommerscomplex: Buro de Boer (Enschede) en Van Oers Architectuur en Stedebouw (Tilburg).

De Redactie

Inhoud

Mommerscomplex na restauratie voor het Nederlands Textielmuseum Ton Wagemakers	4
Een visie drs. J.A.J. Krosse	5
Een industrieel monument drs. G.J.W. Steijns	7
Het Nederlands Textielmuseum J.M.A. Holthaus	9
Geschiedenis van het "Bels lijntje" De spoorlijn van Tilburg naar Turnhout Jacob H.S.M. Veen	12
Drukker en uitgever Bartje Luijten fr. Caesario Peters	17
"Fransche ketels bij C. Mommers & Co." Tilburgse textieltekens (III) Ton Wagemakers	21

Drukker en uitgever Bartje Luijten over de Tilburgsche Courant

door fr. Caesario Peters*

Het is op zich niet bijzonder als een Tilburger een brief aan de bisschop schrijft. Het kán wel interessant zijn als het van de drukker en uitgever is van de Tilburgsche Courant. Onder het lezen blijkt de brief boeiend te zijn omdat hij allerlei wetenswaardigheden prijsgeeft over de eerste jaren van die krant en de relatie met de bisschop.

Deze brief, hier besproken, lijkt ons een welkome aanvulling op de informatie over de Tilburgsche Courant van Pouwelse en Van Puijenbroek in het overzichtsartikel "Kranten in Tilburg".¹⁾

Van wees tot drukker

De brief van Bartje Luijten is geda-teerd: 15 mei 1875.²⁾ Hij is nogal plechtig van toon. De aanhef doet het al vermoeden: Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid Mgr. J. Zwijsen, Aartsbisschop-bisschop van 's Bosch." Aan het begin en het einde van de brief wordt het woord "Monseigneur" gebruikt, verder is het telkens "Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid" (UDH). Dat was zo het gebruik in die dagen.

De schrijver begint Monseigneur

"met gevoelens van oprechte dankbaarheid" aan te spreken voor "al hetgeen ik nu heb en ben geworden."

Wat heeft zijn levensloop met de kerk te maken? Norbert, Bartje in de omgang, Luijten was geboren op 11 november 1838. Zijn ouders waren Wilhelmus Luijten en Cornelia van Dijk.³⁾ In 1847 stierven zij kort na elkaar en werd hij wees: "Ik herinner mij het jaar 1847, toen mijne dierbare ouders overleden, ik als arme wees (of laat ik liever zeggen wij met ons drieën) in uw gesticht werden opgenomen."

Bartje kwam op 24 maart aan bij de

fraters op de Locht, hij was acht jaar. Zijn zusje en zijn broertje Adriaan gingen naar de zusters van de Oude Dijk. Adriaan was geboren 31 december 1844, toen dus ruim twee jaar. Later, op 14 mei 1851, verhuisde hij naar het Jongensweeshuis en daar is hij op 25 juni 1863 overleden.

Waarom Bartje Mgr. Zwijsen speciaal bedankt, ligt voor de hand. Zwijsen was weliswaar bisschop-coadjutor van de vicaris van 's-Hertogenbosch vanaf 1842, maar bleef op de pastorie van het Heike wonen tot 1851 en fungeerde zolang ook als pastoor. Als zodanig moet Bartje hem gekend hebben; bovendien kwam Zwijsen dikwijls bij de fraters op bezoek en dan had hij ook belangstelling voor het kleine. Bartje kwam na zijn schooltijd op de drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis, die ook bedoeld was als werkplaats en opleiding voor weesjongens. Op 18-jarige leeftijd (januari 1857) verlaat hij het huis en

* Archivaris van het Generaalat der Congregatie van de Fraters van Tilburg.

Drukkerij R.K. Jongensweeshuis
(Coll. Archief Fraters Tilburg, idem p. 19)

gaat dan, zoals toen gebruikelijk was, ergens in de kost. Zeer waarschijnlijk bleef hij de volgende jaren op de drukkerij werken. Acht jaar later voltrekt zich een grote verandering: ". . .op het einde van 1865, met toestemming mijner overheid en ook UDH's goedkeuring, probeerde [ik] mij als Drukker te vestigen met de centen van eenige notabelen dezer stad. Die centen zijn reeds eenige jaren afgelost en de Drukkerij is het eigendom van mij en mijne zuster geworden."

Deze drukkerij startte mei 1865 in een klein pand aan de Zomerstraat en verhuisde in april 1871 naar de Comediestraat (nu Willem II straat), waar hij ook een boekhandel begon.⁴⁾ Van wie hij zijn eerste drukorders kreeg, is niet te achterhalen. Gezien de sympathie die hij ondervond bij de paters en de fraters op de Locht, kan men ervan uitgaan dat zij hem met raad en daad bijstonden en hem ook aan werk hielpen.

Weekblad van Tilburg

Mgr. Zwijsen en Pater Superior de Beer waren grote voorstanders van een katholieke pers. Ook in Tilburg moest een katholieke krant onder geestelijk toezicht komen als tegenhanger van de te onafhankelijke krant als *De Tilburger Bode*.⁵⁾ Pastoor J. van Schijndel en kapelaan M. van der Hagen van 't Heike hebben zich er ook voorgespannen, zoals blijkt uit de correspondentie van Mgr. Zwijsen.

In 1865 was het dan zover dat de krant kon verschijnen onder de naam *Weekblad van Tilburg*. Het proefnummer verscheen eind september. Het initiatief was genomen door "eenige voorname ingezetenen" van Tilburg.⁶⁾ Hoofdredacteur was de kassier J. Vrancken en redacteur notaris A.J. Verschure; mogelijk hebben zij het gefinancierd. De uitgever werd Willem Bergmans, die in Tilburg een boekhandel bezat. De krant werd in eerste instantie in Den Bosch gedrukt. Omstreeks maart 1866 lijkt er een haar in de boter te zijn gekomen. Er is een brief van Mgr. Zwijsen aan kapelaan Van der Hagen waar-

in hij meedeelt dat hij naar Tilburg zal komen om zich persoonlijk met de instandhouding van de krant te bemoeien.⁷⁾

In het *Weekblad van Tilburg* van 7 juli 1866 verschijnt een aankondiging van de redactie: ". . .wij hebben het genoeg te kunnen berigten, dat van heden af de *Courant* in Tilburg zelf zal gedrukt worden, door een jong drukker, *Tilburger* van geboorte en ook alhier in het vak opgeleid, den Heer N. Luijten, die niets onbeproefd zal laten om, wat typografie en fraaiheid aangaat, het blad met de eischen van den tijd gelijke tred te doen houden." U leest het goed: Bartje Luijten was drukker en uitgever van de krant geworden. Aan wie heeft hij dat te danken? Hij schrijft het in zijn brief van 1875: "Aan de voordragt van U.D.Hoogw. heb ik het te danken, dat de destijds opgerigte en toen te 's Bosch gedrukte *Courant*, (ofschoon ik er alsdan niet erg op gesteld en bang van was), aan mij ter drukking werd verstrekt, die door de geringe verdienste die Bergmans ervan zag en de woordenwisseling met notaris Verschure, zaliger gedachtenis, ook aan mij

als Uitgever werd toegewezen.”

Als in juli 1868 notaris Verschure overlijdt, lijkt Vrancken zich terug te trekken. In een brief van 26 september 1868 schrijft Luijten aan Mgr. Zwijsen dat het moeilijk is iemand te vinden die in plaats van Vrancken de redactie van het weekblad kan waarnemen.⁸⁾ Het blijft een gissen of Vrancken op dat tijdstip definitief zijn redacteurschap heeft neergelegd.

In ieder geval is hij in 1875 geen redacteur meer, getuige deze passage uit de brief van Luijten op 15 mei van dat jaar: " 't Is ook aan UDH dat ik het te danken heb, dat ten tijde (dat) de heer Vrancken de artikelen voor de Courant niet meer kon leveren, de heer Banning zich hiermede belastte."⁹⁾

Tilburgsche Courant

Op 3 juli 1869 wordt het Weekblad van Tilburg omgezet in een tweemaal per week uitkomende Tilburgsche Courant. Het gebeurt na het afschaffen van het dagbladzegel (een hoge belasting), waardoor de prijs verlaagd kan worden en het

abonneebestand kan toenemen. De drukkerij heeft hiervan geprofiteerd. Ik kan me zo voorstellen dat Bartje Luijten met grote voldoening en tegelijk met hartelijke dankbaarheid de volgende passage in zijn brief geschreven heeft:

"Daar de Courant sedert zeer heeft toegenomen, in de aanwinst van abonné's, zoodat wij telkens ruim vijfhonderd exemplaren moeten drukken en ook meer en meer het drukwerk voor particuliere zaken heeft toegenomen, zo heb ik mij verplicht gezien, niettegenstaande ik van tijd tot tijd lettersoorten enz. moet aanschaffen, eene snelpers van de beste constructie aan te schaffen, die mij omtrent drie en twintig honderd gulden kostte, welke ik contant heb kunnen betalen, zonder iemand om geld lastig te vallen. Die pers, sedert het laatst van Mei '74 in werking, voldoet bijzonder goed. Ziedaar, Monseigneur, wat ik aan UDH te danken heb, van arme en verlatene wees ben ik opgeklommen tot een welgestelde burger, die eenieder op tijd kan betalen. De wegen der Goddelijke Voorzienigheid zijn on-

doorgrondelijk. Nooit had ik mij zoo iets kunnen voorstellen! Moge God het duizendvoudig beloonen wat ik UDH verschuldigd ben."¹⁰⁾ Gaat het met de drukkerij goed, met het uitgeven van de krant ligt het heel anders. Al even zijn de problemen bij het vertrek van redacteur Vrancken aangestipt. Het blijft moeilijkheden geven, waarmee Bartje Luijten zich tot Mgr. Zwijsen wendt met het verzoek om te bemiddelen: "Het is UDH bekend dat, daar de Heer Banning de hoofdartikelen leverde, wij met de Courant slechts ten halve gesteld zijn, en het is meermaals gebeurd, dat als de heer Banning geen tijd heeft, het artikel door een ander geschreven wordt dat er soms armzalig in stijl en vorm uitziet, waarbij nog komt dat ik soms bittere teleurstellingen wegens vermissing of het niet toezenden van artikelen (zooals o.a. met het koningsfeest het geval was, doch de goede Heer Dolman heeft mij toen gered) moet ondervinden."

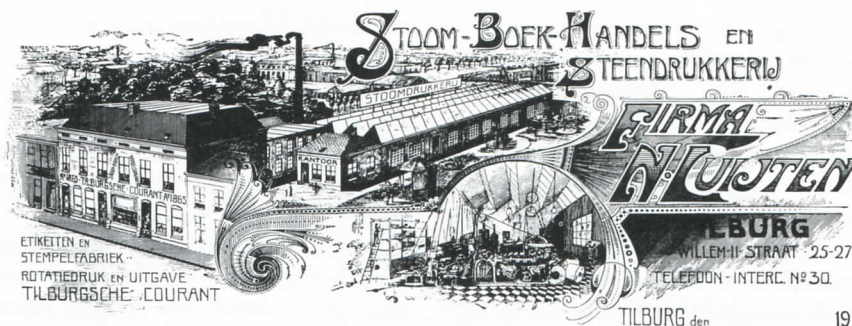
Niet alleen het hoofdartikel zit Luijten dwars, maar ook voor het verdere redactionele werk vindt hij

zichzelf te zwak. Hij klaagt erover bij Monseigneur: "Voor het nieuws uit de Couranten over te nemen moet ik mijzelf belasten, doch ik wil gaarne bekennen dat ik daarvoor niet bekwaam ben en ter goeder trouw en van goeden wil zijnde, dikwijls flaters bega, zoodat het te wenschen ware in het belang der goede zaak, dat een goede Redacteur, die de geheele leiding en beoordeling der stukken op zich kan nemen, werde toegevoegd aan de Courant, opdat de Tilburgsche Courant in de gemeente gegrondvest moge blijven tot nut en gerief der gemeentenaren."

Een mooie volzin, waaruit blijkt dat hij goed zicht had hoe de taken bij een krant verdeeld moesten worden: laat bekwaame redacteurs voor een goede tekst zorgen, de vakman-drukker zal wel zorgen voor een goede uitvoering. Daarnaast had Norbert nog een ideale instelling, zoals die meer voorkomt bij katholieke zakenlui: als de zaken goed gaan, voelen ze zich verplicht "een goed werk" of "iets voor de goede zaak" te doen. Het was voor hem iets vanzelfsprekends, een soort broederlijk delen. Hij vervolgt dus zijn brief: " 't Ligt niet in mijne bedoeling, Monseigneur, daarmede groote fauteur te maken. 't Is alleen ter bevordering der goede zaak. Wat mij betreft, ik zal, als mijne zaak zoo blijft marcheren, best tevreden zijn, dat is mij wel, ik kan eenieder het zijne geven op tijd, en dat is mooi genoeg."

Als oud-leerling van het weeshuis kwam Luijten nog regelmatig bij de fraters op de Locht, en waarschijnlijk was hij wel lid van de Broederschap van de H. Familie die de paters zo vurig propageerden. Hij heeft de kwestie natuurlijk met pater Superior de Beer besproken, die het roerend met hem eens was, maar zelf ook met "personeelsgebrek" kampte. Toch werd hij van die zijde erg veel geholpen, dat blijkt uit de artikelen in zijn krant. De brief gaat verder: "Ook Pater Superior is ten zeerste overtuigd dat een redacteur noodzakelijk is, doch waar die in Tilburg gezocht? En toch behoorde die in Tilburg te wonen. Het salaris zou vijfhonderd gulden per jaar kunnen zijn en zoo de Courant meer steun vond, zou

dat weldra misschien verhoogd kunnen worden." (Een weekgeld van ongeveer 10 gulden was in die tijd een behoorlijk bedrag; "een goeie partij" zoals men toen zei.) En nu komt de hamvraag: "In navolging van hetgeen ik zoo menigmaal hoor en lees, dat van verschillende Couranten de eerw. Geestelijken Redacteurs zijn, zoo waag ik de vrijheid te nemen de bescheidene vraag aan UDH voor te leggen of er geene mogelijkheid zou bestaan dat ik geholpen werd aan een Eerwaarde Geestelijke voor Redacteur der Courant, die daarvoor de geschiktheid heeft, die b.v. hier in Tilburg als kapelaan gevestigd is of gezonden werd. Aangenaam zou het mij zijn zoo ik op een of andere wijze geholpen werd.

Binnen eenige dagen denk ik te 's Bosch te komen en het zou mij grootelijks genoeg doen, zoo ik alsdan eene audiëntie bij UDHoogw. mogt erlangen. Aanvaard, Monseigneur, de verzekering mijner erkentelijkheid en ik heb de eer mij te noemen UDHs Dienstw. dienaar N. Luijten."

Wat zou er in de audiëntie besproken zijn? We weten het niet. Alleen is bekend dat de "Eerwaarde Geestelijke voor Redacteur der Courant" er toen nog niet is gekomen.

Ofschoon het vervolg op deze brief een gissen blijft, moeten we de brief zelf als een interessante bron beschouwen over de mentaliteit en achtergrond van de drukker en uitgever Bartje Luijten en de eerste jaren van de Tilburgsche Courant.

Noten

- 1) W.J. Pouwelse en F.J.M. van Puijtenbroek, 'Kranten in Tilburg', *De Lindeboom*, III-IV (1979-1980), 151-155.

- 2) Bisschoppelijk Archief 's-Hertogenbosch (BAH). – Ingekomen brieven Mgr. Zwijsen 1875. Een kopie is aanwezig in het Archief van het Generaalat der Congregatie van de Fraters van Tilburg (AFT). Citaten zonder verwijzing in dit artikel, zijn afkomstig uit deze brief.
- 3) Biografische gegevens zijn ontleend aan: AFT. – Register van Weesjongens.
- 4) Pouwelse en Van Puijtenbroek, t.a.p., 154.
- 5) Over de signatuur van De Tilburger Bode ten tijde van de oprichting van het Weekblad van Tilburg: Pouwelse en Van Puijtenbroek, t.a.p., 147.
- 6) Tilburgsche Courant, 2 juni 1892.
- 7) BAH. – Uitgaande brief Mgr. Zwijsen, 8 maart 1866. (Kopie AFT).
- 8) AFT. – Ingekomen brieven Mgr. Zwijsen 1868, no. 633, brief van N. Luijten, 26 september 1868.
- 9) De mening van Pouwelse en Van Puijtenbroek (p. 153), dat Vrancken zijn redacteurschap pas neerlegde na zijn verkiezing tot lid van de gemeenteraad op 8 augustus 1882, lijkt op een vergissing te berusten.
- 10) Enige hier genoemde feitelijke gegevens zijn van bijzonder belang: de prijs van een snelpers in 1874 nl. 2300 gulden; het aantal abonnees omstreeks 1875: 500. Tot nog toe was geen enkel oplage-cijfer voorhanden van de Tilburgsche Courant in de 19e-eeuw. Ter vergelijking: de Nieuwe Tilburgsche Courant had in 1880 een oplage van 1000 exemplaren. Zie: Pouwelse en Van Puijtenbroek, t.a.p., 158.

Rectificatie

In het vorige nummer (1983 nr. 2) zijn drie storende fouten geslopen:

p. 7, 3e kolom, 11e regel van onderen: het vervalt.

p. 9, 1e kolom, 11e regel van boven wordt: (in)formatie van de Tilburgers.

Als daarna ook nog de leden van de ondergrondse met oranje armbanden op straat verschij(nen).

p. 9, 3e kolom, onder kopje, 7e regel van boven: moet i.p.v. mocht.